

"Vicent era el poeta del poble"

El 27 de març de fa cinc anys moria el poeta valencià Vicent Andrés Estellés. L'escriptor Josep Franco entrevista la vídua. Isabel Lorente ens desvetla records entranyables del que va ser la vida privada i pública del poeta.

RAFA GIL

"Amb Vicent parlàvem de llibres, me'n deixava, me'n recomanava... I, quan va començar a tindre'm més confiança, em recitava poemes o improvisava versos humorístics per fer-me riure..."

Una pluja fina però persistent cau sobre Burjassot des d'uns núvols tan grisos com els programes de Canal 9. Ja fa uns quants anys que el nom del poble on hi ha la bella plaça de les sitges, on va morir l'Encobert i on va nàixer un poeta que venia d'una llarga família de forners, resulta familiar als telespectadors perquè és la seu d'una televisió que hauria de ser valenciana. Els arabistes no es posen d'acord sobre el nom de la torre mora al voltant de la qual va nàixer l'alqueria que donà origen al poble: els uns creuen que era la torre del bosc, els altres, la torre de l'assut. Ara, la torre que identifica Burjassot culmina amb un enorme nou roig amb una boina blava i els es-

pecialistes en la matèria tampoc no es veuen capaços d'esbrinar si pertany al president Zaplana o a María Consuelo Reyna.

En un carrer cèntric i popular d'aquest poble de l'Horta que la ciutat va engolint a poc a poc viu Isabel Lorente, vídua de Vicent Andrés Estellés, amb la seua filla Carmina i amb un altre Vicent, el seu gendre.

Nascuda a Gandia l'any 1926, on va viure una infantesa feliç amb la família, almenys fins els dotze anys o la mort del seu pare, un home culte, republicà i compromès, segons que em conta, la senyora Isabel conserva encara la serenitat, la gràcia i la tendresa que, unides a la passió dels anys joves, enamoraren el poeta. La bellesa turgent de la joventut s'esgota lentament, com tot en aquesta vida, però les experiències fan que aflore de l'ànima una bellesa més subtil i més duradora, de la qual ja no és responsable la natura, sinó la pròpia vida. Amb aquesta bellesa d'origen interior, solemne i sorneguera, la senyora Isabel aguanta la mirada de la cambra fotogràfica mentre parlem del temps i fem el cafè. Quan li demane com va conèixer el marit, riu i busca una mirada de complicitat als ulls de la filla.

—Això també ho contaràs? És que em fa una miqueta de vergonya, perquè jo anava vestida de pallaso, amb la cara pintada de blanc... Va ser durant una batalla de flors; jo devia tindre uns quinze anys i ell era a punt de fer els disset. Jo participava en la batalla de flors, vestida de pallaso com t'he dit, i ell feia preguntes a la gent i en prenia notes, perquè feia pràctiques de periodisme, ara no recorde si al *Levante* o a *Jornada*. Després d'aquell primer encontre casual, em seguia sense que jo ho sabera, venia a esperar-me a l'ajuntament, on jo havia començat a treballar, per fingir que ens trobàvem per casualitat... I acabàrem fent-nos amics, sobretot gràcies a la literatura. A mi, des de ben xiqueta, m'agradava de llegir; els meus pares tenien molts llibres a casa i els llibres foren el primer fonament de la nostra amistat: amb Vicent parlàvem de llibres, me'n deixava, me'n recomanava... I, quan va començar a tindre'm més confiança, em recitava poemes o improvisava versos humorístics per fer-me riure... Se'm va declarar als jardins dels Vivers, sempre mig en broma, com aquella vegada que, en veure'm

que duia uns melons que m'havien regalat, em digué que aquell dia no podria donar-li carabassa... Però, per part de Vicent, la nostra relació va ser molt formal; per la meua, no tant. Recorde, per exemple, que el dia que vingué a casa per formalitzar les relacions, per demanar l'entrada com dèiem abans, el vaig rebre tirant-li coets des del balcó, perquè li feien un gran respecte, per no dir una por terrible... Però això no ho contes...

Des d'aleshores fins el 16 de febrer de 1956, data del casament, Isabel i Vicent festejaren precàriament, com tots els joves de la post-guerra, mentre ella treballava a l'Ajuntament de València i ell, amb el carnet de periodista a la butxaca, provava d'obrir-se camí en el controladíssim món del periodisme local.

—Jo sóc la segona de cinc germans i, sense pare, tots ens havíem d'espavilar per tirar la casa avant. El meu germà gran treballava en la Diputació i, a mi, havien aconseguit de col·locar-me d'auxiliar administrativa a l'Ajuntament, perquè sabia escriure a màquina. Durant el nostre festeig, Vicent parlava quasi més amb ma mare que amb mi, almenys mentre érem a casa. L'una, perquè ma mare era una dona culta, que sabia moltes coses i les explicava amb molta gràcia; i l'altra perquè a mi sempre m'ha agradat més d'escoltar que no de parlar... Jo sóc capaç d'escoltar una conferència de dues hores, encara que no en conega el tema, només per veure si n'aprenc res... L'any 48 Vicent va guanyar un premi prou important a Gandia i volgué aprofitar l'ocasió per tractar de millorar la faena... Com que no ho va aconseguir, es va oferir a *Las Provincias* i Martí Domínguez l'hi va acceptar de seguida. Així, quan ens casàrem, el dia 16 de febrer de 1956, ell ja feia vuit anys que treballava en el diari.

La senyora Isabel no té ganes d'explicar com encavaven els èxits literaris del marit, els primers reconeixements públics i les primeres identificacions amb els problemes dels valencians en la redacció del diari i, sobretot, en les consciències dels editors. Però, pels gestos, s'endevina que aquell temps de llargues nits de faena, de sacrifici per tirar endavant la família, de tertúlies mig clandestines amb els germans Casp, amb Adlert, Guarner o Fuster, durant les quals les dones parlaven, a banda, de les seues coses, no foren un camí de roses.

—No vull parlar de persones que ja han mort. I dels altres, encara menys. De les tertúlies i de les amistats de Vicent, dels primers anys de casats, tinc bons i mals records... Els meus fills anomenaven *tio Manolo* Sanchis Guarner, amb qui sempre ens va unir una relació excel·lent. També era un home molt amable Joan Fuster i, més tard, vaig conèixer l'Ovidi Montllor, que va ser un dels nostres millors amics i una gran persona. Els altres, els qui han actuat malament o que no s'han comportat com hauríem pogut esperar d'ells, no m'interessen, però estic segura que no deuen viure tan tranquils.

El mateix any 56 va nàixer la filla que havia de morir pocs mesos després, en el transcurs d'un hivern terrible, precedit per la tardor que portà l'assoladora inundació de la ciutat. La mort de la criatura, que no va ser conseqüència d'un llarg procés ni d'una ma-

El poeta Vicent Andrés Estellés, amb la seua dona Isabel. Ella acostumava a acompanyar-lo, tant quan anava als pobles de prop com quan havia d'anar més lluny, fins i tot a l'estranger.

laltia diagnosticada, sinó sobtada i sorprenent, afectà, com pot imaginar qualsevol pare o qualsevol mare, d'una manera molt profunda la parella de novençans. Però la vida continuava i aquell trist episodi no els va fer defugir la responsabilitat de dur al món dos fills més: un xic i una xica. Amb la consolidació familiar, i a desgrat de les dificultats, vingueren dies feliços.

—Vivíem al carrer del Pintor Peiró, molt a prop de la redacció del diari, i el meu marit treballava molt, la veritat. Baixava al diari a les tres de la vesprada, pujava a sopar cap a les vuit i mitja i se'n tornava a les nou i mitja o això, quasi sempre fins a la una de la nit. El meu marit treballava de vuit a deu hores el dia, quan tinc entès que els treballs que es fan de nit han de ser en jornades de sis hores. Ell sempre n'ha fet més de deu. I crítiques de cine, ressenyes, què sé jo... Però teníem molt bones relacions amb els amics, amb Ovidi, sobretot, però també amb Maria del Mar Bonet, per exemple, o amb Llompart, que era un home extraordinari. Recorde que, de tant en tant, un grupet d'anticatalanistes de Mallorca anava a fer-li pintades. Eren un vell i tres o quatre xiquets, coses d'aquestes. Llompart eixia de casa, fotografiava les pintades i l'endemà les esborrava, com una cosa d'allò més normal. Fuster també era un encant de persona... Hi ha una anècdota que Vicent et contaria molt millor que no jo a propòsit de la manera de ser de Fuster... Una nit vam anar a visitar-lo a sa casa de Sueca i va traure whisky. Ens acompanyava una altra persona, ara no recorde qui. Fuster va servir uns gots de whisky, es va posar la botella al costat i ja no els en va deixar beure gens en tota la nit, perquè només se'n servia ell...

El poeta va rebre el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, el més important dels que havia rebut fins aquell moment, l'any 1978. Feia trenta anys que treballava a Las Provincias, però aquesta llarga relació amb l'empresa no va servir per consolidar una amistat sincera ni amb els successius directores ni amb els propietaris del rotatiu, ni, menys encara, perquè la seua faena fóra reconeguda. Aquest mateix any, com

Imatge de Vicent Andrés Estellés quan era jove. "Abans, quan anava pels pobles a llegir poemes o a fer conferències, solia portar espardenyas i vestia, sobretot, amb comoditat; però a partir d'un cert moment els d'Educació li exigien de comportar-se com corresponia a la categoria de cada acte, i hagué d'acostumar-se a dur sabates", afirma Isabel.

deuen recordar molts lectors, Vicent Andrés Estellés pràcticament hagué d'abandonar el diari, en un dels episodis personals més tristos i vergonyosos de la transició valenciana, que va afectar la seua salut i l'estabilitat familiar.

—No li'n donaren cap explicació. Li digueren: "Ha dejado de pertenecer a las Provincias" i ja està. Ombuena s'havia dedicat a controlar-lo perquè, a pesar del treball que feia Vicent, aquell home volia quedar bé amb els propietaris del diari i, mentre els tingueren contents, no l'importava res més. Simplement, li van dir que no tornara, sense explicar per què i sense donar-li ni un duro en compensació perquè, en aquella època, ni el meu marit ni jo no esperàvem aquella reacció i, com que érem tan innocents i no teníem gens de malícia, no reclamàrem res. Vam deixar també, sense ganes i amb molt de pesar, el pis del carrer del Pintor Peiró i, tot i el disgust, procuràrem de refer la vida... Però és que, a més, hi havia l'enveja de moltes persones que havíem considerat amigues, perquè Vicent, encara que jo no puc dir que siga una entesa en la matèria, era el poeta del poble, escrivia coses que connectaven amb la gent normal del carrer, i tots comprenien els seus versos, a tots els arribaven les seues paraules, cosa que no passava amb alguns altres poetes que es pensaven que eren tan importants...

Durant aquells anys conflictius i dinàmics, la presència de Vicent Andrés Estellés era requerida per moltes cases de cultura i pels cercles d'escriptors que tractaven de dinamitzar la literatura al País Valencià: homenatges, recitals, lectures, presentacions de llibres, conferències... La senyora Isabel preferiria de sentir-se una més entre el públic, escoltar, que no aparèixer al costat del marit, que era el protagonista d'aquells actes, molt sovint multitudinaris. Però solia acompanyar-lo, tant quan anava als pobles de prop, com quan havia d'anar més lluny, fins i tot a l'estranger.

—A mi, els pobles sempre m'han agradat molt, més que les ciutats. Havíem viatjat prou, tots dos junts... El viatge que fèrem després de casar-nos, per exemple... Anàvem amb les pessetes comptades. De primer anàrem a Tarragona, de Tarragona a Poblet i després anàrem a Barcelona. I com que ens quedaven els

"A París, al Centre Pompidou, hi havia totes les publicacions del meu marit i, a més, moltes de les seues crítiques cinematogràfiques, que havien estat reproduïdes als 'Cahiers du Cinema', mentre que per ací..."

diners justos per a tornar a casa i no parava de ploure, de Barcelona tornàrem a València. Aquell primer viatge va durar quatre dies. Però, després, hem estat a París, dues vegades. Per cert que la segona vegada d'estar-hi, al centre Pompidou, vaig sentir vergonya d'algunes coses. Perquè li digueren que recitara uns versos i el meu marit es va excusar dient que no portava cap dels seus llibres, però ells li digueren que no es preocupara, que a la biblioteca del centre hi havia totes les seues publicacions i, a més, moltes de les seues crítiques cinematogràfiques, que havien estat reproduïdes als *Cahiers du Cinema*, mentre que per ací... També hem estat a Berlín, a Londres, on, per cert, Vicent va col·laborar a muntar un castell de focs, cosa rara perquè no me l'imaginava tocant un petard. Aquells viatges ja foren diferents perquè, a París, per exemple, Vicent se n'anava a visitar llibreries i jo me n'anava pel Boulevard Saint-Michel amunt i, en valencià, m'entenia perfectament en totes les botigues, sobretot en les perfumeries... L'últim viatge, com que no sabíem gens de francès, sinó tres o quatre paraules, tot va ser una miqueta complicat. Una vegada, em va dir que tenia set i jo vaig demanar *de l'eau*, una de les poques coses que sabia dir en francès. El cambrer em va respondre *Évian?* i Vicent, que es veu que va entendre *Et bien?*, només feia que repetir, no, no, aigua, fins que jo li vaig explicar que *Évian* era una marca d'aigua... Després, des de Prada, ens van acompanyar amb cotxe fins a Figueres i, allà, mentre jo comprava els bitllets i preguntava l'horari, com que ell anava amb bastó, li vaig dir que m'esperara i vigilara les maletes, però, al cap d'uns minuts, les maletes eren abandonades i ell havia desaparegut, perquè només l'interessava de parlar amb la gent... Jo crec que, en tots els viatges que hem fet, el meu marit s'ha dedicat, sobretot, a parlar amb les persones, foren conegudes o no, i tingueren l'aspecte que tingueren. Tot li cridava l'atenció i tot li agradava, però no podia passar més de cinc minuts sense parlar amb ningú.

Enraonar amb la gent, compartir opinions, intuïcions i experiències, saber què pensaven les persones, com vivien, com s'expressaven, era una de les aficions preferides d'Estellés. Una activitat que va prac-

ticar durant el seus viatges, però també durant les temporades de vacances que la família solia passar al Perelló, fins que, per diversos motius, quan Estellés ja s'havia jubilat i la seua salut començava a minvar, el matrimoni es va traslladar a Benimodo, on ja no passaven només l'estiu, sinó llargues temporades cada any.

—El cas és que, d'alguna manera, el canvi de residència tingué alguna cosa a veure amb la política, perquè Vicent s'havia vinculat prou estretament amb la Junta Democràtica, encara que, tot i els comentaris que hem sentit sovint i, fins i tot, d'alguns articles que he pogut llegir, mai no va ser militant del PSOE, això no és veritat. Sí que s'interessava per la política, però no va militar mai en cap partit, i allò de la Junta ho va deixar estar al cap de poc temps... Nosaltres solíem anar al Perelló, on hem passat estius deliciosos, però una vegada, quan Vicent ja s'havia jubilat i estava malalt, anàrem a Benimodo amb María José Muñoz Peirats, i al meu marit, li va agradar tant el poble que decidírem d'anar-nos-en a viure-hi.

A Benimodo, el matrimoni es va relacionar amb el pintor Rafael Armengol, autor d'algunes il·lustracions de llibres d'Estellés i d'un magnífic retrat del poeta que s'ha convertit en la seua imatge més reproduïda i més coneguda.

—El retrat d'Armengol és magnífic, encara que, a Vicent, li agradava també molt un retrat que li havia regalat un obrer, no recorde ni d'on era ni com es deia, en el transcurs d'un homenatge; és un treball que està molt bé, sobretot si es considera que no és obra d'un professional. Ara es conserva a la casa de la cultura de Benimodo. I n'hi ha també un altre, un bust que no recorde tampoc de qui és, però que Vicent estimava també moltíssim. Aquest sí, que el conservem nosaltres.

L'any 82 el poeta va rebre la Creu de Sant Jordi i el 84, amb el Partit Socialista ja instal·lat en el poder i amb algunes de les persones que solien visitar-lo ocupant llocs de responsabilitat, Estellés fou distingit amb el Premi de les Lletres Valencianes.

—A recollir la Creu de Sant Jordi, no recorde però que, hi va anar ell sol, de manera que jo no en vaig ser testimoni directe i només sé que el meu marit estava molt satisfet. El premi de les Lletres Valencianes també ens va semblar molt bé, com és natural, i no sabia donar més importància a un premi o a un altre. Tots els premis que li donaren, crec que els mereixia i, a totes les persones que d'alguna manera han intervingut en la concessió de tots aquests premis, els estic molt agraïda pel reconeixement. Però recorde particularment un acte que va resultar molt entranyable, perquè el van fer mantenidor de les festes de Sant Julià de Vilatorrada, un poblet preciós, al costat de Vic, i li regalaren una llonganissa típica de la comarca, perquè no podien donar-li res més.

Els canvis polítics que convulsionaren la societat valenciana a principi dels anys 80 no es van notar gaire en el domicili familiar, encara que sí que afectaren, d'alguna manera, l'humor del matrimoni.

—Venien a visitar-nos les mateixes persones que abans, aproximadament. Alguns havien començat a

Vicent Andrés Estellés, en un acte organitzat per la Crida a la Solidaritat que se celebrà el 1983 a Barcelona. El poeta es va vincular molt estretament amb el nacionalisme durant l'època de la transició democràtica.

ocupar càrrecs, més o menys importants, en l'administració socialista, però el tracte amb nosaltres no va variar gens, perquè eren amics abans i continuaren essent amics després. El meu marit sí que ho va notar més... Abans, quan anava pels pobles a llegir poemes o a fer conferències, solia portar espadnyes i vestia, sobretot, amb comoditat; però a partir d'un cert moment ja no va poder ser igual. Els d'Educació li exigien de comportar-se com corresponia a la categoria de cada acte; s'havia de vestir amb correcció, com demana l'etiqueta, i hagué d'acostumar-se a dur sabates.

Al llarg de la conversa hem parlat de moltes coses, de molts moments que la senyora Isabel va compartir amb el poeta i amb els fills, amb els amics o amb les persones desconegudes amb qui Estellés enraonava per gust i per curiositat. Ara ha arribat el torn de parlar de la vida d'una senyora vital i curiosa que, a desgrat de l'edat, només porta ulleres per llegir i que no ha parat de fer coses des de la mort del marit.

—Ara llig una cosa molt divertida, *La història dels grecs*, d'Indro Montanelli, perquè fa uns anys que frequente el centre d'educació de persones adultes del poble, simplement per relacionar-me amb la gent, per aprendre coses noves, per distraure'm. La professora em recomana lectures i jo li faig cas. La qüestió és que, quan va faltar el meu marit, vaig sentir la necessitat de sentir-me activa, i el centre on vaig des de fa tres anys va ser un gran descobriment. Ara vaig a la biblioteca, a la casa de cultura, a classe...

La pluja continua mullant els carrers de Burjassot quan donem per acabada la conversa, encara que hem parlat de moltes coses més que, potser, ni tan sols caldria esmentar... Mentre busque l'eixida del poble, veig algunes parets que, a més de regalimar aigua, regalimen insults contra Catalunya i, sobretot, contra els catalanistes. Però, de tot això, probablement, no val la pena ni parlar-ne.

Josep Franco